

УДК 099.3:728.83:94(438.22)''18''

О. Л. Ляшенко,

головний бібліотекар Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, Одеса, 65082, Україна
тел. (0482) 34-80-11
e-mail: library@onu.edu.ua

**МАЄТОК ГРАБОВСЬКИХ ЛУКОВО – ВЕЛИКОПОЛЬСЬКИЙ
КУЛЬТУРНИЙ ОСЕРЕДОК**

У статті подано характеристику примірника видання «Повного опису кампанії в Росії в 1812» Е. Лабом з «розпорошеної» приватної бібліотеки графа Юзефа Грабовського. Особливу увагу приділено розкриттю особи власника книги та важливості культурного осередку, сформованого довкола його маєтку Луково.

Ключові слова: провенієнції, Юзеф Грабовський, Луково, Велике князівство Познанське, Адам Міцкевич.

У Шильдерівському фондї Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається примірник видання «Повного опису кампанії в Росії в 1812» (*Relation complète de la campagne de Russie en 1812*) Ежена Лабом, виданого в Лондоні у 1816 р. [14]. На шмуцтитулї примірника міститься власницький запис горішковим чорнилом: «**JGrabowski**» і два штампі: «**I: G: a S:**» та «**Iozeif Grabowski z Lukowa**» (іл. 1). Книга з цікавим провенансом привернула до себе увагу в процесі виявлення видань з історії наполеонівських війн для виставки «1812 рік у свідощах та оцінках сучасників: з іменних фондів Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова». Спеціально охарактеризовані були книги з автографами з бібліотеки відомого російського історика та військового діяча М. К. Шильдера [2]. У цьому повідомленні зроблено спробу окреслити особу власника означеного примірника та наголосити на важливості культурного осередку, сформованого довкола його маєтку в Луково.

Подамо короткі відомості щодо автора книги. Ежен Лабом – капітан королівського корпусу інженерів-географів, кавалер ордену Залізної корони – народився в Німі бл. 1780 р. У молодості він присвятив себе військовій кар'єрі і в ранньому віці вступив на службу в інженерний корпус. Невдовзі Лабом переїхав до Італії, де віце-король Італії Ежен Богарне призначив його інженером-географом в чині молодшого лейтенанта. Він нечасто займався своїми безпосередніми обов'язками, оскільки принц використовував його на об'єктах, які являли для нього особливий інтерес: наприклад, для зведення парків довкола свого будинку для відпочинку за планами Лабом. На прохання Богарне Лабом переїхав до Венеції, щоб вимірювати там лагуни і розмітити течію ріки Brenti; у 1811 р. він послав Лабом в Париж нібито з метою проведення топографічних робіт. Лабом скористався довгим перебуванням у столиці, щоб повправлятися в письменницькій праці: він опублікував «Коротку історію Венеціанської республіки» в 2-х томах (Париж, 1811). Виявилось, що книга Лабом – короткий переказ історії Венеції абата Лож'є, а автор не тримав в руках жодної оригінальної праці з історії Венеції. Однак видання було присвячене віце-королю, і тепер його прихильність до Лабом подвоїлася: Богарне надав

йому звання лейтенанта, а в кампанії 1812 р. призначив одним зі своїх помічників. З Росії Ежен Лабом повернувся до Венеції з орденом Почесного легіону, а після зречення Наполеона продовжив службу при віце-королі. Під час свого останнього перебування в Парижі, він опублікував «Детальний опис кампанії в Росії в 1812, оздоблений планами битви за Москву та боротьби за Мало-Ярославець» (*Relation circonstanciée de la campagne de Russie, en 1812, ornée des plans de la bataille de la Moskowa et du combat de Malo-Jaroslavetz*). За всієї своєї неповноти (книга містить лише операції корпусу, яким командував принц Євгеній), ця історія являє інтерес, поєднуючи точність фактів і літературні чесноти. Після реставрації Лабом отримав місце в топографічному бюро військового міністерства і став одним з трьох його історіографів. Помер 5 лютого 1849 р. [5, р. 188-189]. Однак його праця лишається популярною – останнє перевидання французькою мовою відбулося в 2001 р. в Парижі, останнє перевидання англійського перекладу – в Соліхаллі в 2002 р. Окрім того, «Детальний опис...» було перекладено німецькою, іспанською, датською та шведською мовами. Судячи зі спогадів Юзефа Грабовського, він був побіжно знайомий з Еженом Лабомом: «з віце-королем були генерали Трієр¹, ... і Клицький², ад'ютанти Чорнеро, Фонтанеллі, конюхи двору Межан, Лабом і я. Інших не пам'ятаю, вірогідно, нас було не більше 12 осіб...» [10, с. 21].

Провенієнції, що містяться на примірнику видання «Повного опису...» з університетської бібліотеки, скеровують нашу увагу на іншу частину Європи. Луково – село в оборницькому повіті Великопольського воєводства у Польщі; родинне гніздо Луковських-Доленгів. Воно розташоване над потоком, який починається між Ухоровом і Шиманковом, посилюється струмком, що тече від Жернік, а поза Луковим впадає до Варти. Садиба в Лукові – палац в класицистичному стилі, побудований на початку XIX ст. для родини Гьотцендорф-Грабовських. У 1877 р. він був дещо перебудований для нових власників – Мартіні. Двоповерхову будівлю з вальмовим дахом прикрашає розташований по центральній вісі ризаліт (іл. 2). Костел існував тут ще до 1510 р. З рук Луковських у 1580 р. Луково перейшло до Боболевських і Буковецьких, пізніше – до Собоцьких [7, с. 20]. Останні продали його графу Юзефу Грабовському – людині, яку в «Пані Тадеуші» згадує Адам Міцкевич, яку сучасники називали «віссю, що на ній обертається Познанське воєводство» [18, с. 102].

За даними «Польського біографічного словника» Юзеф Ігнаци Тадеуш Ян Гьотцендорф Грабовський гербу Збісвіч (Józef Ignacy Tadeusz Jan Goetzendorf Grabowski; 1791-1881) – наполеонівський офіцер та консервативний політик [20, с. 496]. Анатоні Едвард Одинець – польський поет, мемуарист та перекладач – у некролозі згадує, що «нащадок стародавньої та заможної родини графів на Гьотцендорфі та Грабові Грабовських з давнього поморського воєводства» народився 23 лютого 1791 р. під Рогозном і був сином Адама Матеуша (1739-1792), ліпінського старости, та Людвіки з Турнів (бл. 1780-1826), каліської стольниківни [18, с. 102]. Рано втратив батька (1793). Початкову освіту отримав від отця Машона (Machon), французького емігранта. Пізніше навчався в публічних школах у Варшаві, Вроцлаві, Познані та в Дрезденському університеті. Сам Грабовський так описує ці часи свого життя: «Школу та університет я закінчив так, як багато інших, кому не бракувало здібностей та коштів. Французькою та німецькою оволодів настільки, що був непоганий в обох, а особливо у французькій, якою міг вільно писати та висловлюватися; але цій вправності я завдячую французьким священикам-емігрантам, яких до нашого краю пригнали переслідування після ре-

волюції» [10, s. 1]. Пізніше мандрував, відвідавши Чехію, Австрію, Італію, Швейцарію та Південну Німеччину.

Війна, що вибухнула між Францією та Пруссією, дала мешканцям Великопольщі надію на відвоювання державності. Наполеон обіцяв народу незалежність, зазначаючи, що «побачить, чи гідні поляки бути нацією». А. Е. Одинець пише, що події 1806 р., вхід до Познані французьких військ та легіонів визначного польського генерала Яна Генріка Домбровського, утворення Варшавського князівства настільки сильно вплинули на формування особистості юного Юзефа Ігнаци, що стали визначальними в тому, як «щиро він присвятив Батьківщині все подальше життя» [18, s. 102]. Видавець військових спогадів Грабовського Вацлав Гонсьоровський вважає, що в ці дні в молодика «прокинулася спляча генеральська кров, взята від обох батьків» [10, s. XI]. Отже, щойно досягши повноліття, Грабовський вступив до 4-го полку кінних стрільців, однак дуже швидко залишив військову службу через хворобу. З листопада 1810 по липень 1811 р. працював в Інтендантурі народних лісів та господарства в Познані, а 20 лютого 1812 р. отримав посаду радника оборницького повіту завдяки висуванню його кандидатури повітовою шляхтою. Знову розпочав військову службу в листопаді 1812 р. як ад'ютант генерала Міхала Сокольницького³. Юзефа Грабовського було призначено на розвідну службу: до його обов'язків входило складання рапортів про настрої серед населення, марші та сили ворога, спостереження за німецькою поштою, перехоплення листів, переклад газет. Сам ад'ютант однак згадує цей період своєї служби так: «Мое становище як звичайного офіцера було зазвичай настільки незначущим, що, не маючи змоги відзначитися, я тону в тлумі війська, ... несвідомий того, що відбувається довкола» [10, s. XI]. Пізніше його було переведено до Генерального штабу. 31 січня 1813 р. він отримав звання «ротмістра шостої хоругви польського лицарства». Від травня 1813 р. взяв участь у 23 сутичках та 9 великих битвах. Залишався на «ордонансі» в штабі маршала Берт'є⁴ та дослужився з поручника до капітана після битви під Лютценом⁵. Після битви під Бауценом⁶ отримав інформацію від князя Понятовського про польський корпус, що прибував через Чехію, далі був відправлений до Гамбурга, обороною якого керував маршал Даву⁷. Під час Дрезденської битви⁸ «під градом куль та шрапнелей передав князю Мюрату⁹ накази про удари всіма силами кавалерії, що принесло славу перемогі». Був відзначений орденом *Virtuti Militari*, а після переходу через Рейн – Орденом почесного легіону в ступені кавалера (07.01.1814) та підвищений до командира ескадрона. Під час служби у військах Наполеона Грабовський здобув дружбу Анджея Неголевського¹⁰ та Александра Фредро¹¹. Останній згадує Юзефа у своїх мемуарах з наполеонівської кампанії [9, s. 38, 54].

У примірнику «Повного опису...» на с. 97, 289, 376, 387 зустрічається виокремлення олівцем певного фрагменту тексту та запис: «**Soltyk**». Роман Солтик (Roman Soltyk; 1790-1843) – генерал бригади листопадового повстання – у 1812 р. був, як і Юзеф Грабовський, ад'ютантом генерала Сокольницького, а пізніше, знов повторюючи біографію нашого героя, перейшов до служби в Генеральному штабі. Під час Листопадового повстання (1830-1831) на пропозицію Солтика сейм прийняв рішення про детронізацію царя Миколи I і відсудження родини Романових від польської корони. Солтик до останнього був прибічником оборони Варшави та виступав рішучо проти капітуляції. Після розгрому повстання він виїхав до Франції та помер у Сен-Жермен-ан-Ле 22 жовтня 1843 року.

Особливо емоційну реакцію, про що свідчать численні підкреслювання та знаки оклику, викликала в Грабовського розповідь Лабома про те, як цар Олександр I

наказав повісити групу євреїв, які побили деяких солдатів, щоб помститись за жорстоке поводження з ними. Страта мала стати уроком того, що «народ не має домішувати власні пристрасті там, де стикаються суверени» [14, р. 432].

Після зречення Наполеона Юзеф Грабовський залишив військову службу в чині майора (06.04.1814). Повернувшись на Батьківщину, Грабовський провів розподіл родинного майна (акт від 23.02.1817) та отримав села Сипнево та Ілово в злотовському повіті, після чого почав вести землеробське господарство, жваво займаючись публічними справами Великого князівства Познанського. Одружився (15.02.1819) з Клементиною Вигановською з Об'єзежа (Klementyna Goetzendorf Grabowska z Wyganowskich; 1797-1883), яка у якості посагу принесла йому частину майна по мендзижецькому каштеляні Квілецькому. У 1822 р. Грабовський був обраний радником Кредитного земства в Пилі, але дуже скоро відмовився від цієї посади, продавши Сипнево і придбавши Луково та Шиманково, а також Велну в спадкоємців брата. Беручи до уваги ці факти, можна припустити, що штамп «**I: G: a S:**» читається як «Юзеф Грабовський з Сипнева», а оскільки село Сипнево належало Грабовському в 1817-1822 рр. цими ж роками датувати час придбання примірника «Повного опису ...» Лабома. У 1826 р. був прийнятий на посаду радника генеральної дирекції кредитного земства в Познані, за два роки був підвищений до провінційного директора. Завдяки цій діяльності, надзвичайно важливій для великих землевласників, Грабовський користувався широкою довірою і польської, і німецької шляхти. У 1829-1830 рр. став заступником депутованого на провінційний сейм герцога Турн-і-Таксиса¹² та відзначений Орденом Червоного Орла III ступеню.

М. Мотти у «Прогулянках по місту (Познані)» так характеризує графа Грабовського: «Хоча зовнішність його була не надто привабливою, бо був він середнього зросту та доброї туші, обличчя мав широке та дещо повне, ніс округлий, м'ясистий, очі малі, однак притягував кожного і ставав симпатичним через надзвичайну гречність і легкість у поводженні, які він вмів поєднати з деяким відтінком шляхетності ще й через готовність свою до громадянських послуг» (іл. 3) [17, с. 48]. Після розв'язання Листопадового повстання (1830-1831) директор «ландшафти» не вирушив на поле битви попри попередні наміри, але віддано прийняв роль захисника родин учасників кампанії, обороняючи їх маєтки від секвестрів та керуючи комітетом зі збору внесків для забезпечення повстанців необхідною амуніцією. Так, коли в Познанському воєводстві було розпочато процеси проти великополян, що брали участь у повстанні у Варшавському князівстві, було відкрито справу проти Емілії Щанецької (Emilia Sczaniecka; 1804-1896), а її маєток конфісковано секвестром. Своєю довіреною особою Емілія Щанецька обрала саме Юзефа Грабовського з Луково, який представляв її інтереси перед познанською та берлінською владами, однак при суворій забороні на звернення по ласку до короля [21, с. 54]. Справа в тому, що Луково було одним з осередків діяльності заснованою Щанецькою «Комітету великопольських дам», однією з членкинь якого була дружина Юзефа Грабовського Клементина. Ще до 1830 р. Грабовський зарекомендував себе як людину, готову захистити земляків. «Не тільки у «ландшафтних» справах, але і в складнощах з прусською адміністрацією, у судових справах, питаннях маєтку та фамілії безліч людей волато до пана директора про допомогу або пораду, які він радо та гладко надавав. Його значення та популярність виросли ще до тридцятого року. Почувачись застарим для того, щоб вирушити в поле, але незамінним для спраглих поміччів на своєму місці, весь час тривання революції він був оборонцем покривджених, опікуном та порадником численних жінок та покинутих дітей» [17, с. 50-51].

Окрім того, пан директор в різні способи допомагав емігрантам, що переїжджали через Познанське князівство. Аж до 1848 р. він зберігав зв'язки з Адамом Чарторийським, збирав кошти для Отелю Лямбер¹³ і переказував до Парижу відомості про стан речей у Познанському князівстві. П. Малюсевич згадує про постійну співпрацю Емілії Щанецької та родини Грабовських у справі допомоги нужденним повстанцям та їх родинам [15, s. 68].

Після придушення Листопадового повстання, наслідуючи приклад Домбровського з попереднього покоління, генерал Бем намагався реорганізувати польських солдатів у Пруссії та Галичині в легіони і привести їх до Франції, але прусський уряд зірвав його плани. Емігранти залишали Пруссію інколи групами від п'ятдесяти до ста осіб, і їх подорож через різні німецькі князівства часто з ентузіазмом зустрічалися місцевим населенням. Маєток директора земства був розташований на шляху до Східної Пруссії, де знаходилися табори для інтернованих польських солдатів, а Познань був неподалік – ще й через цю географічну зручність тут з'являлися люди, пов'язані з повстанням. Один з випадків небайдужості власника Лукова до долі розбитих повстанців заслуговує на окрему згадку: завдяки старанням Грабовського з табору інтернованих було врятовано старшого брата великого Адама Міцкевича – Францішека. Новина про те, що останній, «підпоручик 3-го полку уланів у повстанні в Литві» перебуває з рештками військ в Пруссії, застала поета під час відвідин великопольського Кожнево. Цю новину привіз до Великопольщі один з Петкевичів, знайомий поета ще з Литви, який через Познанське князівство прямував до Франції. До цього Адам навіть не підозрював про те, що його брат бере участь у повстанні. Незважаючи на труднощі, пов'язані з незнанням точного місця розташування військ, братам досить швидко вдалося налагодити переписку. Виявилося, що Францішек перебуває в таборі для інтернованих в Мальборку. Поет почав шукати можливості перевезти Францішека до Великопольщі [15, s. 67 ; 19, s. 12-13].

До Юзефа Грабовського Адам Міцкевич звернувся в листопаді 1831 р. Той, окрім офіційної посади «директора ландшафти», провадив конспіративну діяльність, очолюючи таємний комітет, що співпрацював з керівництвом повстання. Цей комітет організовував перехід людей, грошей та важливих документів до охопленого боротьбою Королівства, а після занепаду повстання допомагав учасникам емігрувати або знайти схованку у великопольських маєтках. У цій справі Грабовському допомагали жінки – дружини мешканців князівства, яким легше було переїжджати через кордон, не викликаючи підозр прусської поліції. Одна з таких паней – Сильвія з Прондзінських, дружина Яна Красіцького з Мальчева під Гнезном, вирушила 13 грудня до Ельблонгу. Адам писав у листі до брата: «Дама, яка віддасть тобі цього листа, дружина полковника Красіцького, скаже тобі, що робити, а ти повністю покладись на неї» [16, s. 55]. Згідно з листом сина Юзефа Грабовського Адама до професора Антоні Малецького, старшого Міцкевича привіз до Лукова разом ще з кількома офіцерами, серед яких був Вінценти Поль, дехто Станіслав Коланковський [11, s. 844]. З останнім Грабовський часто співпрацював, передаючи гроші та одяг розбитим повстанцям, у тому числі в рамках діяльності «Комітету великопольських дам», про який згадувалося вище [3, s. 187]. Ева Коссак твердить, що в переддень Вігії на луковське подвір'я в'їхав віз з Францішком Міцкевичем, що лежав на ньому при шаблі і вів при цьому коня, не менш сердешного вигляду, ніж господар. У щоденнику Ю. Грабовського міститься запис за 23 грудня 1831 р.: «Прибув до нашого дому наш друг Францішек і застав Адама, який гостював тут» [13, s. 59].

Слід оцінити шляхетність вчинку луковського господаря. Він вперше в житті бачив в очі брата поета, з яким теж щойно познайомився, але прийняв його як старого друга, незважаючи на репресії, які могли спіткати його збоку пруської поліції – йому загрожувало тримісячне ув'язнення або великий штраф. Не лише колишній повстанець, але і його брат були підозрілими особами, і навіть дистрибуція творів Міцкевича була заборонена на цих теренах. Францішеку загрожувала депортація з Пруссії або навіть передання російській владі, окрім того, хвороба не покидала його роками, і стараннями Грабовського брат Адама решту життя провів у Великопольщі [13, s. 59].

Отже, останнє Різдво, проведене в Польщі, Адам Міцкевич зустрів у маєтку Луково. Збереглися спогади племінника Ю. Грабовського Адама Турно, який описав свої враження від спільних святкувань з Міцкевичем. «Тут (у Лукові) я познайомився зі славним поетом Адамом Міцкевичем: брюнет, очі темно-зелені, волосся чорне, ніс гарний, а від того, що носить бороду по-паризькому, схожий на вченого єврея. Міміка нічого не показує, часто замислений і рідко веселий, великий ліберал, глибоко вчений, німецькою, французькою, англійською, італійською, грецькою та латиною володіє як польською і в розмові дуже сильний. Дуже любить грати в шашки, і ми грали годинами, ми однакового вміння. Не любить, коли йому дають альбом, щоб він щось написав, або ж декламувати вірші. Як на людину настільки освічену, дуже скромний; аж надто любить народні звичаї. Пильнував, щоб під час вігільної вечері їли на сні, щоб солома стояла в куті, щоб зірка висіла на волосині. Любить лише народні страви: борщ, капусту, ковбасу, клюски і т. д. ... Побожний, вітається, сідаючи та встаючи з-за столу, буває на месях; приємний, коли познайомитись; чудово розповідає про свої пригоди...» [19, s. 14]. Після від'їзду, вже перебуваючи у Франції та Швейцарії, Адам Міцкевич неодноразово кликав брата до себе, однак той залишався в Луково, боячись, що для поета буде більшим тягарем, ніж для доброго господаря-великополянина [16, s. 94-95, 102-103, 142-143; 13, s. 62].

Навесні 1833 р. пруська влада провела ревізію в маєтку Грабовського, після чого мешканці були тимчасово посаджені під домашній арешт. І тільки виявивши на судовім слуханні свою лояльність (квітень 1833), Грабовський отримав підтвердження свого статусу провінційного директора земства на подальші 6 років, а в 1839 р. був призначений генеральним директором. Окрім того, лише так він міг убезпечити і свою родину, і небезпечного гостя від репресивних дій з боку пруської влади. Адам Міцкевич писав до брата: «...нашомулюбому опікунові ... кланяйся від мене. До смерті не забуду, що для нас зробили він і його родина» [16, s. 139]. Францішек Міцкевич дуже тужив за рідними краями і родиною, однак зрештою змирився зі своїм становищем. Він почав менше хворіти, завів кілька близьких знайомств і займався дітьми Грабовських Адаєм і Владзьом; окрім того почав писати на пораду брата: «треба тобі кропити вірші, принаймні, не так сумував би за Литвою» [13, s. 59].

У 1834 та 1837 р. Юзефа Грабовського було обрано до провінційного сейму від буковського та оборницького повітів, що той використав, надсилаючи до трону петиції та рятуючи з їх допомогою підупалі польські маєтки та борючись за мовні права. У 1840 р. пруською владою Юзефу Грабовському було даровано титул графа [6, s. 21]. Після 1840 р. належав до невеликої групи великих землевласників, яка намагалася добитися для себе нового короля демонстрацією консервативного лоялізму. У зв'язку з цим він взяв участь в урочистості закладання наріжного каменю під познанську цитадель та в банкеті на честь відомого ворога польськості

генерала Грольмана¹⁴. Обидві ці акції були дуже негативно сприйняті публічною думкою. Зокрема, М. А. Скальковський згадує, що після згаданих подій Юзефу Грабовському було відмовлено у членстві в Познанському Базарі¹⁵, незважаючи на те, що він був одним з його активних засновників та членом першої дирекції, бо він «хоча й «наполеончик», хоча й показав себе жертвовно у ставленні до польської еміграції після занепаду листопадового повстання, все ж наразився на пересуди, відвідавши свято закладання познанської фортеці» [22, s. 47].

Свої привілеї Грабовський використовував часто на користь землевласників та кліру, долучившись, наприклад, до звільнення арештованого архієпископа Дуніна чи добившись для познанського «Ландшафту» дозволу на емісію нової серії кредитних листів на 11 млн. талерів. З наступником Флотвелла графом фон Арнімом-Бойтценбургом¹⁶ зав'язав дуже близькі приятельські стосунки. У 1844 р. відмовився від керування кредитним земством під тиском патріотичної думки. У 1845 р. став маршалком Провінційного сейму. Отримання Грабовським статусу маршалка викликало здивування та занепокоєння не тому, що його не любили чи йому не пасувала посада, а тому, що він був членом сейму, але не виборним, а лише заступником князя Турн-і-Таксиса. У цьому добачали спробу короля зменшити гідність Сейму, а Грабовському закидалося, що він вчинив невірнo, приймаючи владу як заступник німецького князя, абсолютно чужого для країни. Грабовський писав: «Мушу зізнатися, що голоси по вулицях та закопелках мене мало обходять, адже кожному відомо, як формується думка в Познані, які критерії, партії та інтриги одним безневинно псують репутацію, а інших піднімають вище, ніж вони на те заслуговують. Мене обходить лише думка моїх майбутніх колег по Сейму, обраних краєм» [12, s. 298].

Втім, у дискусії над листом до короля Грабовський чинив опір тому, щоб вимагати в листі конституції. Відчуваючи близькість революції, маршалек відмовився від публічного життя, продав Велну і 1848-1849 рр. провів переважно в Італії. У цьому питанні його не підтримував Францішек Міцкевич. У цей час він завів близьку дружбу з інвалідом повстання Антоні Гольцем з Пакослава, який мешкав у Емілії Щанецької. Гольць вивчив напам'ять «Книгу польського народу та польського пилигримства», і літанію, що була включена до неї, молився з селянами з околиці. Міцкевич вважав, що «у нас хлопів більше, ніж інтелігентів... це, власне, селяни стануть на полях битви за Польщу, коси варті більшого від гармат...» [13, s. 59]. Після повернення з подорожі, у 1852 р. Юзеф Грабовський був обраний депутатом від познанського, оборницького і буковського повітів до Вищої Палати, але більше не відігравав значної ролі в політичному житті. У 1859 р. він продав Луково німцю Емілю Мартіні і переїхав до Конгресового королівства [7, s. 20]. Мотти згадує, що нікому не зрозуміло, як все це відбулося, «яким збігом обставин такі доглянуті та добре вироблені землі як Велна довелося продати добровільно, а Луково – вже з примусу» [17, s. 51]. Аж до переходу Лукова до рук нових власників – німців Мартіні – Францішек Міцкевич жив з родиною Грабовських. Юзеф і далі називав його не інакше як «любим другом» і не залишив його до самої смерті, незважаючи на переїзд. Зберігся уривок листа Францішека, адресованого, вірогідно, своєму добродію: «я нічого не очікував від життя, тільки хотів би лишитися в місці, де дають хліба і кількадесят франків на рік, і дають без жодного докору, дають в ім'я дружби і дають, гречно залишаючи за мною мою незалежність... Я людина стара, дефектна, здичавіла, люблю самотність, а доводиться лишатися резидентом...» [13, s. 66]. У 1859 р. найстарший з роду Міцкевичів перебрався до Ружнова неподалік Лукова і залишався в родині Барановських до самої смерті.

Александр Міцкевич, племінник Францішека, пише, що на смертнім ложі дядько згадував дід Грабовських: «Так просив Бога, щоб дав мені хоча б побачити війну [за Польщу – О. Л.]. Нехай буде воля Твоя. Бог і так не поскупився опікою для мене, подарувавши мені Грабовських і Барановських і стількох друзів, ще й дозволив мені померти біля родича» [13, s. 71].

Родина Грабовських роз'їхалася на певний час: батько Юзеф перебрався із синами до Варшави, а мати – до заміжньої доньки в Італію. Іронія долі, але сватом Юзефа Грабовського був Костянтин Любомирський (1786-1870), з яким і під Лютценом, і під Бауценом вони воювали по різні боки фронту. На залишки від колишніх статків граф Грабовський купив село Рахув над Віслою в Люблінському воєводстві, де й провів решту старості разом із дружиною та донькою Анеєю. У 1863 р. Юзеф Грабовський почав записувати свої спогади, видані після смерті автора в 1905 р. у Варшаві під назвою «Військові щоденники» (*Pamiętniki wojskowe*)¹⁷. Окрім того, він є автором кількох анонімних розвідок суспільно-політичної тематики. Вихованець Грабовських Антоні Малецький продав архів родини Гьотцендорф-Грабовських до Львівського Оссолінеуму. Після Другої світової війни рукописи були перевезені до Вроцлава, де й зберігаються сьогодні. На жаль, невідомою лишається доля луковської бібліотеки. Джерела щодо великопольських приватних бібліотек не містять інформації про збереження зібрання Грабовського на території колишнього князівства [4, 8, 23]. На завершальному етапі роботи над статтею була знайдена ще одна книга з луковського зібрання – «Кілька слів про останні події в Польщі» (*Quelques mots sur les derniers événements de la Pologne*) (Париж, 1833) Генрика Дембінського. Згідно з даними, наведеними у «Фундаментальному каталозі бібліотеки Імператорського Новоросійського університету», примірник було куплено 10 червня 1870 р. у книгопродавця Дейбнера [1, л. 183]. Залишається припустити, що частину книг Юзефа Грабовського було продано разом із Луковим, або що бібліотека розпродавалася ще при житті власника, що не дивує, зважаючи на його непросте матеріальне становище. Поза межами університетської бібліотеки вдалося знайти лише одне видання з зібрання Грабовського, крім вже відомих нам – «Карта Франції з поділом на провінції та воєводства і розділена на райони» (*Carte de la Pologne divisee par Provinces et Palatinats et subdivisee par Districts*) (Париж, 1772) зі штампом Юзефа Грабовського з Лукова і наклейкою Одеського товариства історії і старожитностей зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Примірник п'ятого видання «Повного опису кампанії в Росії...» Е. Лабома супроводжував господаря великопольського маєтку Луково майже ціле свідоме життя, присвячене патріотичній ідеї та допомозі і гуртуванню довкола себе кола осіб, що жили подібними інтересами. За наявності такої незначної інформації про книги з «розпорошеної» приватної бібліотеки Юзефа Грабовського проведене дослідження являє собою надзвичайно скромний внесок для початку її віртуальної реконструкції. Тим не менш, зважаючи на важливість особи власника, є підстави припускати, що продовження такої роботи має важливе книгознавче та культурне значення.

Примітки

¹ *Жозеф Трієр* (Joseph Triaire; 1764-1850) – барон, бригадний генерал.

² *Станіслав Кліцький* гербу Прус (Stanisław Klicki; 1775-1847) – польський кавалерист, генерал дивізії Королівства Польського, барон Французької імперії.

³ *Міхал Сокольницький* гербу Новіна (Michał Sokolnicki 1760-1816) – генерал польських військ, військовий інженер, політик, автор наукових праць та винаходів у галузі техніки.

⁴ *Луї Александр Берт'є* (Louis Alexandre Berthier; 1753-1815) – маршал (1804) і віце-коннетабль (1807) Наполеонівської Франції, князь Невшателський (також з 1805 герцог Валанженський і з 1809 князь Ваграмський). В 1799-1807 роках – воєнний міністр та водночас у 1799-1814 роках – начальник штабу Наполеона I. Розробив основи штабної служби, що використовуються в багатьох європейських арміях.

⁵ Битва під Лютценом (20 квітня (2 травня) 1813 року) – перша генеральна битва між Наполеоном та об'єднаною російсько-пруською армією під командуванням російського генерала Вітгенштейна в ході Війни шостої коаліції.

⁶ Битва під Бауценом – битва 8-9 травня 1813 р. під містом Бауценом між російсько-пруською армією під командуванням генерала Вітгенштейна (93 тис. чол.) і французькою армією під командуванням імператора Наполеона (близько 143 тис. чол.).

⁷ *Луї Нікола Даву* (Louis Nicolas Davout або D'Avout, Davoust; 1770-1823) – полководець наполеонівських війн, герцог Ауерштедтський, князь Екмюльський, маршал Франції. Мав прізвисько «залізний маршал»: був єдиним наполеонівським маршалом, який не програв до 1815 р. жодної битви.

⁸ Дрезденська битва – битва за Дрезден 26-27 серпня 1813 р. між Наполеоном і Богемською армією російсько-прусько-австрійських союзників в ході воєн 6-ї коаліції. Битва тривала два дні. У перший день, 26 серпня, війська союзників штурмували Дрезден, але були відбиті армією Наполеона, що підійшла до міста. На другий день, 27 серпня, Наполеон перейшов у наступ і відкинув союзників назад в Богемію.

⁹ *Йохім Мюрат* (Joachim Murat; 1767-1815) – маршал Франції, король Неаполітанського королівства (1808-1815), великий герцог Берзький, Клевський та Жуайєзький (1806-1808).

¹⁰ *Анджей Марцін Неголевський* (Andrzej Marcin Niegolewski; 1787-1857) – полковник Війська Польського, учасник наполеонівської кампанії, зем'янин, суспільний діяч.

¹¹ *Александр Фредро* граф гербу Бонча (Aleksander Fredro; 1793-1876) – польський комедіограф, мемуарист, поет, масон. Рідний дід Андрея Шептицького.

¹² *Максиміліан Карл фон Турн-і-Таксис* (Maximilian Karl von Thurn und Taxis; 1802-1871) був шостим титулованим князем Турн-і-Таксис і головою княжого роду в 1827-1871 рр.

¹³ «Отель Лямбер» (Hôtel Lambert) – маєток XVII століття у центрі Парижа на острові Сен-Луї. З 1843 р. – політичний штаб і культурний центр польської емігрантської діаспори у Франції чолі з Адамом Єжи Чарторийським і його братом Костянтином. У переносному сенсі польська революційна еліта XIX століття, очолювана Адамом Чарторийським (1770-1861). Ставила на меті визволення Польщі з-під московського гніту.

¹⁴ *Карл Вільгельм Георг фон Грольман* (Karl Wilhelm Georg von Grolman; 1777-1843) – прусський генерал, голова Генерального штабу. Виконав перший проект Познанська фортеця (Twierdza Poznań, Festung Posen). Аргументував його тим, що місто лежить на найкоротшому шляху до Берліна між Пруссією та Росією, напри цьому цей шлях поєднує Західну Пруссію та Сілезію. Наявність фортеці мала свідчити про те, що Пруссія за жодну ціну не відступить від таких необхідних їй земель і одним ударом зітре на порох вічні інтриги та підступи поляків.

¹⁵ 24 червня 1838 р. з ініціативи познанського лікаря Кароля Марцінковського, землевласників Юзефа Лубенського, Мацея Мельжинського та інших осіб було створене акціонерне товариство «Spółka Akcyjna Vazar». Статутною діяльністю товариства було сприяння громадським ініціативам у Познані. Однією з умов прийняття в його члени становила приналежність до польської нації. Частиною прибутку передбачалося передавати на соціальні потреби міського населення.

¹⁶ *Адольф Генріх фон Арнім-Бойценбург* (Adolf Heinrich von Arnim-Boitzenburg; 1803-1868) – прусський юрист, політик і перший прем'єр-міністр Пруссії.

¹⁷ У 1907 р. книгу було перекладено французькою, а в 1910 – німецькою мовами.

Список використаної літератури

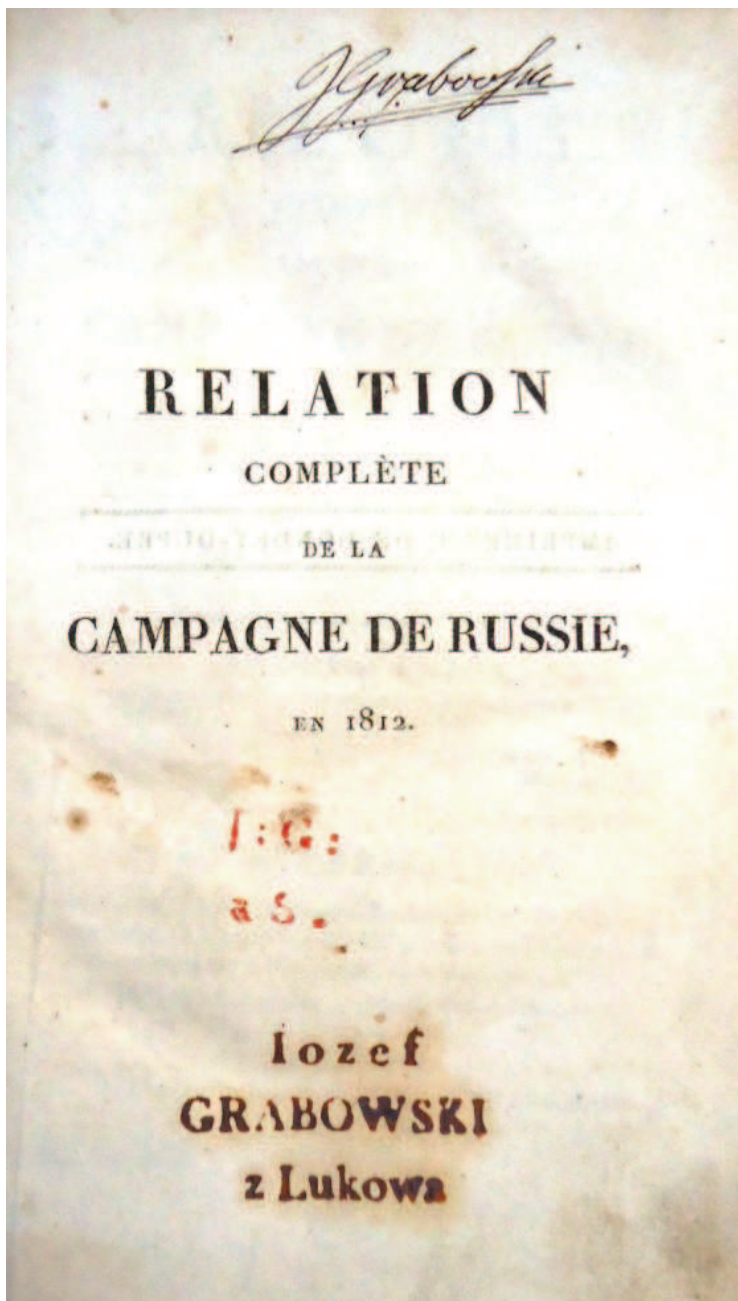
1. Фундаментальный каталог библиотеки Императорского Новороссийского университета. – Л. 183.
2. *Полевицкова Е. В.* Отечественная война 1812 года в книжном собрании Н. К. Шильдера: книги с автографами / Е. В. Полевицкова // *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.* – 2013. – Т. 18, вип. 1 (9). – С. 87-98.
3. *Belza W.* Brat poety / Władysław Belza // *Pamiętnik towarzystwa literackiego imienia Adama Mickiewicza.* – Lwów, 1890. – R. 4. – S. 185-191.
4. *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie: praca zbiorowa / red. Wierczyński Stefan.* – Poznań: Komitet Organizacyjny IV Zjazdu Bibliofilów i II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich, 1929. – 529, XX s.
5. *Biographie nouvelle des contemporains, ou Dictionnaire historique et raisonné / par A. V. Arnault, A. Jay, E. Jouy, J. Norvins et autres hommes de lettres, magistrats et militaires.* – Paris: Babeuf, 1823. – T. 10. – 476 p.
6. *Boniecki A.* Herbarz polski / Adam Boniecki. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1904. – T. 7. – 408, IV s.
7. *Callier E.* Powiat obornicki pod względem dziejowym z zastosowaniem do topografii współczesnej / Edmund Callier. – Poznań: Drukarnia Kuryera Poznańskiego, 1887. – 25 s.
8. *Chwalewik E.* Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzeai inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyźnie: w 2 t. / Edward Chwalewik. – Warszawa: wyd. J. Mortkowicza, 1991. – T. 1. – 490 s.
9. *Fredro A.* Trzy po trzy: pamiętniki z epoki napoleońskiej / Aleksander Fredro, Adam Grzymała-Siedlecki, Henryk Mościcki. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1917. – 228 s.
10. *Grabowski J.* Pamiętniki wojskowe / Józefa Grabowskiego ... oprac. Waclaw Gąsiorowski. – Warszawa: Nakładem kasy warszawskich pomocników księgarskich, 1905. – 344 s.
11. *Gubrynowicz B.* Kartka ze wspomnień o pobycie Mickiewicza w Poznaniu / Bronisław Gubrynowicz // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1898. – R. 12. – S. 843-849.
12. *Karwowski S.* Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego / Stanisław Karwowski. – Poznań, 1918. – T. 1: 1815-1852. – XV, [1], 588, [1] s.
13. *Kossak E.* Rodzina M. / Ewa Kossak. – Warszawa: Czytelnik, 1991. – 531 s.
14. *Labaume E.* Relation complète de la campagne de Russie en 1812; ornée des plans de la bataille de la Moskwa, du combat de Malo-Jaroslawetz, et d'un état sommaire des forces de l'armée française pendant cette campagne / par Eugène Labaume ... – Cinquième édition, corrigée et augmentée des opérations de chaque corps d'armée. – Paris: Rey et Gravier; Magimel, Anselm et Pochard; C. L. F. Panckoucke; Dondey-Dupré; Londres: Berthold Wheatley et Comp., 1816. – X, 466 p.
15. *Maluskiewicz P.* Wielkopolskim szlakiem Adama Mickiewicza. – Wyd. 2, rozszerz. – Poznań: Wydawnictwo WPB, 1998. – 108 s.
16. *Mickiewicz A.* Korespondencja / Adama Mickiewicza. – Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1870. – T. 1. – 383 s.
17. *Motty M.* Przechadzki po mieście: w 5 cz. / Marceli Motty. – Poznań: nakładem i czcionkami Dziennika Poznańskiego, 1890. – Cz. 4. – 250 s.
18. *Odyniec A. E.* Józef hrabia Grabowski / Antoni Edward Odyniec // *Kłosy.* – 1882. – Nr. 4. – S. 102-103.
19. *Ostrowski J.* Mickiewicz w Wielkopolsce 1831/32 / Józefat Ostrowski. – Lublin, 1932. – 24 s.
20. *Polski słownik biograficzny: w 40 t. / red. Lepszy K.* – Wrocław: Polska Akademia Umiejętności, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959-1960. – T. 8: Girdwoyń Michał-Gross Adam. – 8, [1], 639 p.
21. *Rezler M.* Emilia Sczaniecka (1804-1896) / Marek Rezler. – Poznań: Wydawnictwo WPB, 1998. – 190 s.
22. *Skalkowski M. A.* Bazar Poznański. Zarys stuletnich dziejów (1838-1938) / Mieczysław Adam Skalkowski. – Poznań: Bazar Poznański, 1938. – 421 s.
23. *Szulc-Golska B.* Wielkopolskie biblioteki prywatne / Bożenna Szulc-Golska. – Poznań: odbito w Rolniczej drukarni i Księgarni nakładowej, 1929. – 45 s.

References

1. *Fundamentalnyi katalog biblioteki Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta* [Fundamental catalogue of the Novorossiysk University Library]. p. 183
2. *Polevshchikova E. V.* Otechestvennaya vojna 1812 goda v knizhnom sobranii N. K. Shildera: knigi s avtografami [Patriotic War of 1812 in private book collection of N. K. Shilder: books with autographs]. *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*, 2013, vol. 18, no. 1 (9), pp. 87-98.
3. *Belza W.* Brat poety. *Pamiętnik towarzystwa literackiego imienia Adama Mickiewicza*, 1890, r. 4, s. 185-191.
4. *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie: praca zbiorowa.* Poznań, 1929, 529, XX s.

5. *Biographie nouvelle des contemporains, ou Dictionnaire historique et raisonné*. Paris, 1823, t. 10, 476 p.
6. Boniecki A. *Herbarz polski*. Warszawa, 1904, t. 7, 408, IV s.
7. Callier E. *Powiat obornicki pod względem dziejowym z zastosowaniem do topografii współczesnej*. Poznań, 1887, 25 s.
8. Chwalewik E. *Zbiory polskie : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzeai inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyźnie*. Warszawa, 1991, t. 1, 490 s.
9. Fredro A. *Trzy po trzy: pamiątki z epoki napoleońskiej*. Warszawa, 1917, 228 s.
10. Grabowski J. *Pamiątki wojskowe*. Warszawa, 1905, 344 s.
11. Gubrynowicz B. Kartka ze wspomnień o pobycie Mickiewicza w Poznańskiem. *Kwartalnik Historyczny*, 1898, r. 12, s. 843-849.
12. Karwowski S. *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*. Poznań, 1918, t. 1: 1815-1852, XV, [1], 588, [1] s.
13. Kossak E. *Rodzina M*. Warszawa, 1991, 531 s.
14. Labaume, Eugène. *Relation complète de la campagne de Russie en 1812: ornée des plans de la bataille de la Moskwa, du combat de Malo-Jaroslavetz, et d'un état sommaire des forces de l'armée française pendant cette campagne*. Paris, 1816, X, 466 p.
15. Maluskiewicz P. *Wielkopolskim szlakiem Adama Mickiewicza*. Poznań, 1998, 108 s.
16. Mickiewicz A. *Korespondencja*. Paryż, 1870, t. 1, 383 s.
17. Motty M. *Przechadzki po mieście*. Poznań, 1890, Cz. 4, 250 s.
18. Odyniec A. E. Józef hrabia Grabowski. *Kłosa*, 1882, nr. 4, pp. 102-103.
19. Ostrowski J. *Mickiewicz w Wielkopolsce 1831/32*. Lublin, 1932, 24 s.
20. *Polski słownik biograficzny*. Wrocław, 1959-1960, t. 8: Girdwoyń Michał – Gross Adam, 8, [1], 639 s.
21. Rezler M. *Emilia Szczaniecka (1804-1896)*. Poznań, 1998, 190 s.
22. Skałkowski M. A. *Bazar Poznański. Zarys stuletnich dziejów (1838-1938)*. Poznań, 1938, 421 s.
23. Szulc-Golska B. *Wielkopolskie biblioteki prywatne*. Poznań, 1929, 45 s.

Ілюстрації

Іл. 1. Власницькі знаки Юзефа Грабовського.

Іл. 2. Сучасний вигляд маєтку в Лукові

Józef hr. Grabowski.

(1829)

Іл. 3. Портрет Юзефа Грабовського. Кюсю, 1882, № 4.

О. Л. Ляшенко,

главный библиотекарь Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, Одесса, 65082, Украина
тел. (0482) 34-80-11
e-mail: library@onu.edu.ua

**ИМЕНИЕ ГРАБОВСКИХ ЛУКОВО – ВЕЛИКОПОЛЬСКИЙ
КУЛЬТУРНЫЙ ЦЕНТР**

В статье представлена характеристика экземпляра издания «Полного описания кампании в России в 1812» Э. Лабома из «рассеянной» частной библиотеки графа Юзефа Грабовского. Особое внимание уделено раскрытию личности владельца и важности культурного круга, сформированного вокруг его имения в Луково.

Ключевые слова: провениенции, Юзеф Грабовский, Луково, Великое княжество Познанское, Адам Мицкевич

O. L. Lyashenko,

chief librarian
The Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University
24, Preobragenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel. (0482) 34-80-11
e-mail: library@onu.edu.ua

**THE GRABOWSKI'S ESTATE ŁUKOWO AS A GREATER POLAND
CULTURAL CENTRE**

Summary

A copy of *Relation complète de la campagne de Russie en 1812* by Eugène Labaume from N. Shilder private book collection attracted our attention thanks its interesting provenance. The half-title of the book contains an authograph «JGrabowski» as well as two stamps «I: G: a S:» and «Iozef Grabowski z Lukowa». The purpose of this article is to sketch the main biographical facts of its owner and to accentuate the importance of a cultural group formed around his estate in Łukowo. Author used comparative and historical methods and followed principles of source criticism.

The article deals with political and public work of Józef Grabowski. Józef Grabowski (1791-1881) played a great part in cultural, political and national life of Grand Duchy of Posen. As a participant of the Napoleonic Wars he left interesting memoirs *War Journals* (Warsaw, 1905) holding manifold facts on Polish officers' everyday life and occurrences of important battles.

After crushing of the November Uprising a Polish patriot general Bem endeavored to reorganize Polish soldiers in Prussia and Galicia into Legions and lead them to France, but the Prussian government frustrated his plans. The immigrants were leaving Prussia in bands of between fifty and a hundred, and their journey through the various German principalities was greeted with enthusiasm by the local Polish communities; the patriotic activities of Józef Grabowski at that time being an example. His selflessness and generosity saved lives of many of his compatriots. Franciszek Mickiewicz, brother of a Polish famous poet Adam Mickiewicz took refuge in Łukowo for almost thirty years.

Finding results may be useful for historians working on problems of the Napoleonic Wars, the November Uprising and Great Emigration, for historians of literature investigating the

biography of Adam Mickiewicz and for bibliologists completing data on Greater Poland and Lublin Voivodeship private book collections.

The study is the first step to virtual reconstruction of Józef Grabowski's private library. The continuation of this work weighs heavily in spite of difficulties concerned with limited information about other books coming from this «dispersed» collection.

Keywords: provenance, Józef Grabowski, Łukowo, Grand Duchy of Posen, Adam Mickiewicz